

ÂĠÂH OSMAN PAŞA VE ESERLERİ

Mehtap AYDIN KAİM*

Hayatı

ÂĠâh Osman Paşa 1247/1831'de Trabzon'da doğdu. Babası, Trabzon valisi Hazînedârzâde Osman Paşa'nın kavasbaşı Yenicumalı¹ Mustafa Aġa'dır. Eserlerinde ÂĠâh mahlasını kullandı.² 1849'da kitabet mesleğine girdi. Sonrasında Bahriye'ye dâhil olarak İstanbul'a gitti. Gemi hocalığı ve kalyon kâtipliği yaptı. 1852'de Osmanlı-Rus harbinde devlet ve İngiltere tarafından gümüş madalyaya layık görüldü. Sakız ve Midilli'de görevler yaptı. Kalyon kâtipliği rütbesiyle tersanede Fabrikalar kâtibi oldu.³ Midilli'de binbaşı rütbesiyle fırka-i zaptiye azalığına getirildi. Hüdavendigar (Bursa), Hicaz, Yemen⁴ ve Prizren (Pürzerin) alaybeyliği yaptı. 1877'de İstanbul'da meclis-i fırka azalığı, sonrasında Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır, Kosova, Halep, Selanik, Manastır, Musul⁵ ve Ankara'da alaybeyliği ve kumandanlık yaptı. Mîr-i mîrân rütbesi kazandı.⁶ Nakşibendî ve Rufaî şeyhlerine intisap etti.⁷ Ankara'da 1324/1906'da vefat etti. Hacı Bayram Veli civarında medfündür.⁸

Eseri

ÂĠâh Paşa'nın mürettep bir dîvânı vardır. İnal, şairin Bülbül-nâme isimli manzum bir risalesi olduğunu, dîvânının ve bu manzumesinin eşinde bulunduğunu ve bu eserlerin tab edilmediklerini ancak şiirlerinden oluşan bir risalenin Ankara matbaasında basıldığını belirtmiştir.⁹

Dîvân

ÂĠâh Paşa Dîvânı'nın kütüphanelerde üç nüshasına ulaşılmıştır: Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 333;¹⁰ Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi, Mustafa Con. A 52;¹¹ Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7556. Bu nüshalarda metinler üzerinde bir hayli denemeler, düzeltmeler yapıldığı gözlenmektedir.¹² 06 Mil Yz A 7556'daki hat, DTCF nüshasındaki hatla ve 06 Mil Yz FB 333'teki düzeltmelerdeki hatla örtüşmektedir. Buradan

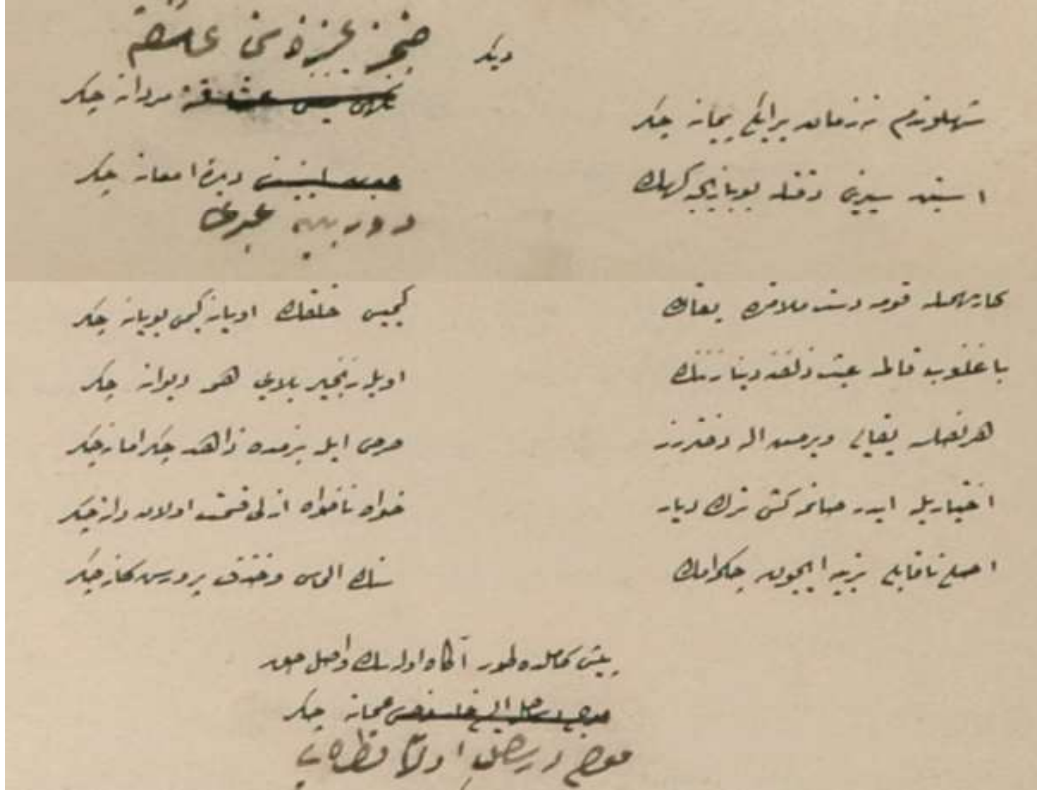
- * Dr. Öğretim Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslâmî Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, mehtapaydinkaim@trabzon.edu.tr
- ¹ ÂĠâh, "validem merhumun tarih-i vefâtıdır" başlıklı tarihinde babasının Trabzon'un Yenicuma semtinden olduğunu bildirmektedir, bk. ÂĠâh Osman Paşa, *Dîvân* (Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7556), 80a.
- ² Edebiyatımızda iki tane daha ÂĠâh mahlaslı şair vardır. Bk. Sedanur Uzun, *Trabzonlu Hazinedar-zâde ÂĠâh Osman Paşa Divanı (İnceleme-tenkitli metin)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020), 32.
- ³ Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*, haz. Şakir Batmaz (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008), 2/19-20.
- ⁴ Uzun, *ÂĠâh Osman Paşa Divanı*, 8.
- ⁵ Uzun, *ÂĠâh Osman Paşa Divanı*, 18.
- ⁶ Mehmed Tevfik, *Kâfile-i Şu'arâ*, haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017), 93. Şairin üstlendiği görevler ve görev yerleri için bk. Uzun, *ÂĠâh Osman Paşa Divanı*, 7-18; Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri* (İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010), 108-109.
- ⁷ Uzun, *ÂĠâh Osman Paşa Divanı*, 7.
- ⁸ Murat Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri* (Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993), 1/255.
- ⁹ İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1988), 1/48.
- ¹⁰ ÂĠâh Osman Paşa, *Dîvân* (Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 333).
- ¹¹ ÂĠâh Osman Paşa, *Dîvân*, (Ankara Üniversitesi, DTCF Kütüphanesi, Mustafa Con. A 52). Ankara Üniversitesi nüshası ve 06 Mil Yz FB 333 numaralı nüshanın karşılaştırılması yoluyla hazırlanan dîvân metni için bk. Uzun, *ÂĠâh Osman Paşa Divanı*.
- ¹² Aksoyak'ın ifadesiyle Milli kütüphane 06 Mil Yz FB 333 nolu eserdeki düzeltmeler bizzat Osman ÂĠâh tarafından yapılmıştır. İ. Hakkı Aksoyak, "ÂĠâh", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (Erişim: 1 Eylül 2023)

hareketle bu üç metnin müellif nazarından geçtiğine hükmedilebilir. Sadeddin Nüzhet'in bu konudaki açıklamaları da bu nüshaların hiç değilse ikisinin bizzat Âgâh Paşa tarafından yazıldığı görüşünü desteklemektedir. Nüzhet: "Giresun Ziraat Bankası direktörü Bay Fahri, şairin el yazısı ile olan iki divânının kendisinde bulunduğunu söylemişti..."¹³ diyerek eserlerin Fahri Bilge'de olduğunu bildirmektedir. İncelediğimiz nüshaların ikisi de Fahri Bilge koleksiyonunun bulunduğu Milli Kütüphane'dedir.

06 Mil Yz FB 333 numaradaki metnin tebyîz metni olduğu düşünülebilir. Yalnız bu metinde de gerek yapılan düzeltmeler gerekse sayfalarda bırakılan boşluklar ve defter sonundaki müsveddeler müellifin metni yeniden düzenlemek istediği fikrini doğurmaktadır. Ayrıca 06 Mil Yz A 7556'da bulunan şiirlerin bir kısmının 06 Mil Yz FB 333'te bulunmaması, her iki nüshada da eksikler, karışıklıklar ve düzeltmeler bulunması Âgâh Paşa'nın divânına son şeklini veremediği ihtimalini de düşündürmektedir.¹⁴

06 Mil Yz A 7556 künyeli nüshada diğer nüshada olmayan *tarihler* bulunmaktadır ki şairin bu *tarihleri* vefat tarihine kadar düştüğü anlaşılmaktadır. Bu da bu nüshanın şairin ömrünün sonuna kadar yazmaya devam ettiği bir defter olma ihtimalini güçlendirmektedir.¹⁵

Aşağıdaki metinlerden üstteki daha düzenli halde bulunan metne (06 Mil Yz FB 333) aittir. Metinde düzeltmeler bulunduğu görülmektedir. İki yazı, özellikle düzeltmelerdeki yazı ile diğer nüshadaki yazı hayli benzeşmektedir.

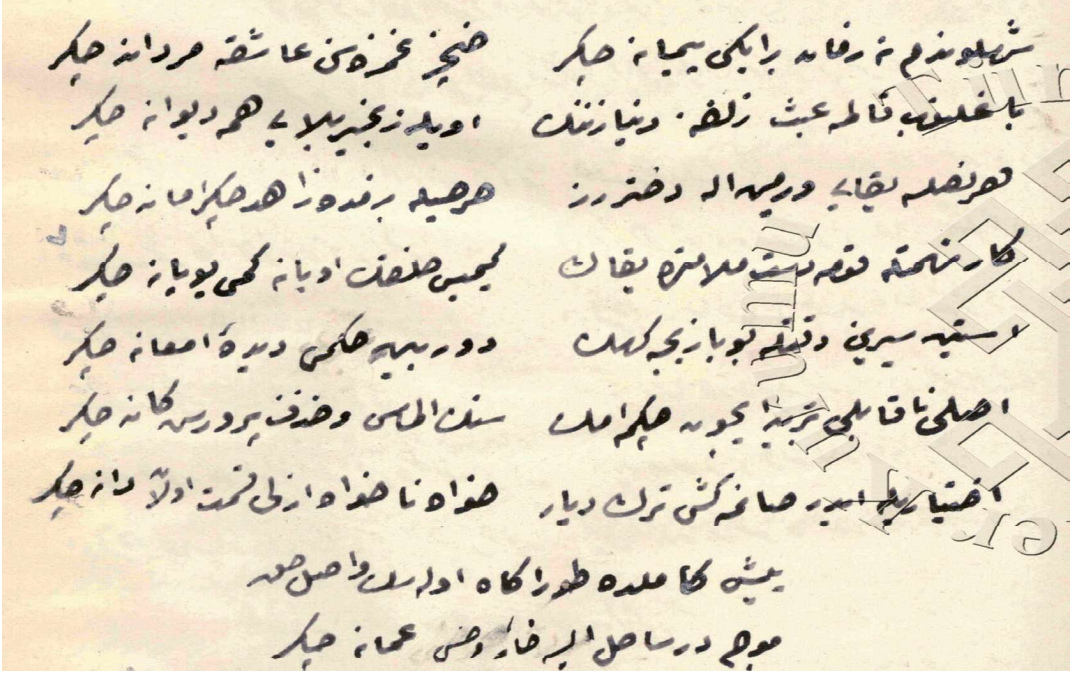

Resim 1: 06 Mil. Yz. FB 333, 69b-70a.

¹³ Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2023), 1/37.

¹⁴ 06 Mil Yz FB 333, 120a'da şair eşeğim redifli kasidesini yazmış sonra üzerine çizgi çekmiştir. Bu sayfanın altında "müsveddesi olduğu için silinip arka yaprağa yazılmıştır" notu vardır.

¹⁵ Âgâh Osman Paşa, *Divân 06 Mil Yz A 7556*, 90a.

Resim 2: 06 Mil Yz A 7556, 106a.

Dîvânın Milli Kütüphane'deki nüshalarının tavsîfleri:

Millî Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil. Yz. FB 333

Cilt: Yeşil kâğıt kaplı mukavva cilt, sırtı vişne rengi, şirâzesi dağınık

Kâğıt: Esmer cedid

Yaprak: 130

Ölçü: 278x201 mm

Yazı: Rika

Satır: 18-20

Baş:

Koydı çün kisve-i terkibe cihânî üstâd
Cümle şey oldu birer sûret ile çehre küşâd

Son:

Eyle mestânım beni câm-ı leb-i la'linle mest
Tazelensün dilde zevk-i teşne-i bezm-i elest

Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7556

Cilt: Sırtı siyah meşin, kapakları kiremit rengi bez kaplı mukavva cilt

Kâğıt: İnce beyaz kâğıt

Yaprak: 168

Ölçü: 240x160-210x130 mm.

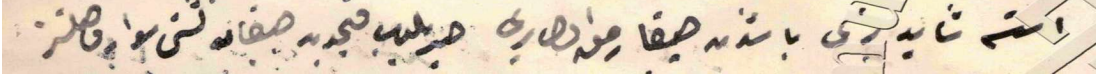
Yazı: Rika

Satır: 16

Rutubet lekeli, bazı yazılar silinmiştir.

Baş:

Kaside der hakk-ı hilkat-ı Âdem
Koydı çün kisve-i terkîbe cihânı üstâd
Cümle şey oldu birer suret ile çehre-küşâd

Resim 3: Nüşanın Sonu

06 Mil Yz A 7556 nüshanın içeriği:¹⁶

Eser, 1b “Kaside der hakk-ı hilkat-ı Âdem” başlıklı bir kaside ile başlamaktadır. 2b’de dem-i şah-ı velâyet başlığıyla Hz. Ali’ye bir kaside, 3b’de oldu redifli tarih-i berâ-yı terfî’-i rütbe başlıklı bir tarih ve devamında tarihler, 7a’da iki naat, 7b’de tahmîs-i Hüsni Paşa, 8b’de tahmîs-i naat-ı şerîf-i Hüsni Paşa, 10a’da tahmîs-i mersiye-i merhûm müşârün-ileyh (Hüsni Paşa), 10b’de Hz. Ali kasidesi ve 11b’de bir diğer Hz. Ali kasidesi, 12a’da Hz. Mevlâna’ya kaside, 14a’da Evliya-yı kirâm hazerâtına kaside, 15a’da “*ârifîn*” redifli kaside, 16a’da Şeyh Muhammed (Küfrevî) Efendi’ye, 17b’de Zeynel Abidin Paşa’ya, 20a’da Ali Saib Paşa’ya, 21b’de Ali Rıza Efendi’ye, 23b’de Kamil Paşa’ya, 26b’de Zeynep Hanım’a, 29a’da Hasan Paşa’ya yazılan kasideler, 30a’da Trabzonlu Emin Hilmi Efendi ile müşterek kaside (Hüsni Paşa için), 31a’da Hüsni Paşa’ya 32a’da Mehmed Ali Paşa’ya, 33a’da Fehmi Paşa’ya, 34a’da Sâmih Paşa’ya yazılan kasideler, 35a’da tamamlanmamış bir kaside, 35b’de şairin jurnallenmesi sonucu yazdığı kaside, 38b’de paresiz kasidesi tahmîsi, 40b’de müseddes, 41b’de muhammes, 42a’da tahmîs-i Nâbî, 42b’de yine Nâbî’ye tahmîs, 43a’da tahmîs-i mutarraf-ı gazel-i Kânî, bulunmaktadır. 44a’dan itibaren kaside şeklinde tarihler (44a’da tarih-i sâl-i 1302, 45a’da tarih-i sâl-i hümâyûn) 47a’ya kadar devam etmektedir. 47a’dan 90b’ye kadar beyitler halinde tarihler bulunmaktadır. 91a’dan itibaren gazeller “ibtidâ-yı gazeliyât” başlığıyla başlamakta 137a’ya kadar 150’yi aşkın gazel bulunmaktadır.¹⁷ Bu gazeller içinde müşterek¹⁸ gazeller¹⁹ ve nazîreler²⁰ de bulunmaktadır. 137a’dan itibaren şarkılar 140a’dan itibaren kıtaât, 145b’den itibaren müfredât 156b’den itibaren yine tarihler ve müfredler devam etmektedir. 157b’de bir medhiye 158a’dan itibaren müfredlerle devam eden eser 159a’da tamamlanmaktadır.

Muhtevası

Dîvân’da şairin hayatıyla ilgili pek çok teferruat yer almaktadır. Âgâh, maruz kaldığı haksızlıkları, dönemin aksayan yönlerini şiirlerinde sıklıkla dile getirmiştir. Şiirlerine göre Âgâh görev yaptığı şehirlerde ekseriyetle mutsuzdur ve memleketi Trabzon’a özlem duymaktadır.²¹ Şair pek çok kasidesini devrin ileri gelenlerine sunmuş, müşkillerinin giderilmesi hususunda yardım talebinde bulunmuştur.²²

Paresiz redifli kasidesi pek meşhurdur. Eser bu şöhretini biraz da Trabzonlu Emin Hilmi’nin kasideye yaptığı şerhe borçludur.²³ Âgâh, Ziya Paşa’nın Zafernâmesini andıran “paresiz kasidesi”ni²⁴ önce kaside şeklinde yazmış sonra Ziya Paşa’nın Zafernâmesi’nde yaptığı gibi, eserini kendisi tahmis etmiştir. Şairin hiciv yönü kuvvetlidir, kendisi bu hususta dizginlerini tutamadığını itiraf etmektedir:

¹⁶ İlk iki nüshanın muhtevası için bk. Uzun, *Âgâh Osman Paşa Divanı*, 34-57.

¹⁷ 93a’da bir mütezad bulunmaktadır, bk. Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 93a.

¹⁸ Şiirle ilgili bir inceleme için bk. İ. Hakkı Aksoyak, “Trabzonlu Emin Hilminin Müşterek Şiirleri”, *TÜBAR XIV* (2003), 52-53.

¹⁹ Örnek: “müşterek gazel bâ- Sabri” bk. Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 109b.

²⁰ Örnek: “Nazîre li-cenâb-ı Kâzım” bk. Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 103a.

²¹ Şairin Trabzon sevgisini içeren şiirlerinin incelemesi için bk. Gökçehan Aysel Yılmaz, “Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinin Görev Yaptığı Şehirlere Dair Şikâyetleri”, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 6/4 (2022), 1953-1971.

²² Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 23b.

²³ Emin Hilmi, *Paresiz Kasidesi Şerhi*, nşr. İlyas Sami (İstanbul: Uhuvet Matbaası, 1325). Şerhle ilgili inceleme için bk. İlyas Karlı, “Osman Âgâh Paşanın ‘Pâresiz Redifli Kasidesi’”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/22 (2012), 85-109.

²⁴ Nihad Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998), 2/876.

Esb-i tâbî sevk eder gâhî tarîk-i hicve de
Çün çıkar elden ‘inân-ı ihtiyârî şâirin²⁵

Şair aynı gazelde şairin (öncelikle kendisinin sonra tüm şairlerin) pek itibarının kalmadığından yakınmaktadır. Şiirde pek mahir olduğunu, akranlarından pekçe yüksek söz söylediğini fakat değerinin bir türlü bilinmediğini sıklıkla şiirlerinde vurgulamaktadır.²⁶

Âgâh, tarihlerinde cami, okul, çeşme inşasından doğum, ölüm ve terfi tarihlerine kadar hayatın her alanına ait mevzuları konu edinmiştir. Şair kendi hayatında ve etrafında gelişen önemli olayları kaydederek manzum bir hatırat oluşturmuş gibidir. Yazdığı tarihlerden bazıları mezar kitabelerinde bulunmaktadır.²⁷

Eserde çoğu şiir başlıklı ve açıklamalıdır. Şair şiirini nerede, ne yahut kim için yazdığını çoğunlukla metinlerin baş kısmında açıklamaktadır.

Âgâh’ın şiirdeki kabiliyeti edebiyatçılar tarafından da takdir edilmektedir. İbnül Emin şairin onca vazifesine rağmen ömrü boyunca şiirle meşgul olan zevattan daha güzel şiir söylediğini belirtmektedir.²⁸ Mehmed Tahir’e göre Âgâh Paşa’nın şiirde tarzı Yenişehirli Avnî ve kasideci Kôr Hakkı’nın tarzıdır.²⁹

Şiirlerinde sûfiyâne ve hakimâne söyleyiş baskındır. Okuyucusunu doğru yola teşvik edici ve uyarıcı bir dil kullanmaktadır. Gazellerinin bir kısmı aşıkânedir. Aşk şiirlerinin üç ana kahramanı âşık, maşûk, rakîp Âgâh’ın şiirlerinde de dîvân edebiyatının alışılğıeldik kavramlarıyla bir arada zikredilmektedir.

Şiir Örnekleri

Yek nazarda ruşenâ eyler dil-i pür-zulmeti
Başkadır mâhiyeti feyz-i nigâh-ı Mevlevî³⁰

...

Çıkdı bir Âgâh-ı dil tarîh-i tamın söyledi
Oldı bu kaplıcanın tamîr u tarhı pek güzel³¹

...

Nâr-ı firâk-ı yâr ile sûzânsın ey gönül
Seyl-i sirişk-i hicr ile ‘ummânsın ey gönül

Yansun başında meş’ale-i mâhî çarhın âh
Gam kûşesinde sen ki furûzânsın ey gönül

Bilmem hevâ-yı zülf ile âşüfte-ser misin
Hayli zemân ki zâr u perîşânsın ey gönül

Vuslat zamanı geçmeye gâffletle kıl hazer
Yâr hânesinde bir gece mihmânsın ey gönül
Gerçi rumûz-ı ‘aşkı bana söyleyen de sen
Vahdet-serâ-yı sînede pinhânsın ey gönül

²⁵ Âgâh Osman Paşa, *Divân 06 Mil Yz A 7556*, 118a.

²⁶ Şairin poetikası için bk. Uzun, *Âgâh Osman Paşa Divanı*, 19-24.

²⁷ Trabzon Tavanlı (Nemlioğlu) Cami Haziresinde bulunan Şatroğlu Mîr Vâhid’in Eşi Hafize Hanım’ın mezar kitabesindeki tarih Âgâh Osman Paşa’ya aittir, bk. Yüksel, *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*, 1/259. Murat Yüksel, *Trabzon’da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler* (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991), 2/214-215; İbnül Emin, küçük kardeşi İsmail Hakkı için Âgâh Osman Paşa’nın bir tarih yazdığını ve bu tarihin kardeşinin kitabesine hakk edildiğini bildirmektedir. Bk. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/49.

²⁸ İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 1/48.

²⁹ Ömer Akbulut, *Trabzon Şairleri* (Trabzon: Trabzon Matbaası, 1952), 13; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 491.

³⁰ Âgâh Osman Paşa, *Divân 06 Mil Yz A 7556*, 12a. Mevlana Kasidesi/5.

³¹ Âgâh Osman Paşa, *Divân 06 Mil Yz A 7556*, 53a.

Kayd-ı libâs u minnet-i dehri çeken benim
Bildim seni ki cümleden 'üryânsın ey gönül

Hân-ı visâle olmadı Âgâh dest-res
Tennûr-i gamda sen ise büryânsın ey gönül³²

Kaynakça

- Âgâh Osman Paşa. *Dîvân*. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz FB 333.
- Âgâh Osman Paşa. *Dîvân*. Milli Kütüphane, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7556.
- Âgâh Osman Paşa. *Dîvân*. Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi, Mustafa Con. A 52.
- Akbulut, Ömer. *Trabzon Şairleri*. Trabzon: Trabzon Matbaası, 1952.
- Aksoyak, İ. Hakkı. "Âgâh". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim: 1 Eylül 2023. <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/agah-osman-agah>
- Aksoyak, İ. Hakkı. "Trabzonlu Emin Hilmînin Müşterek Şiirleri". *TÜBAR XIV* (2003), 43-64.
- Albayrak, Hüseyin. *Trabzonlu Dîvân Edebiyatı Şairleri*. İstanbul: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 2010.
- Banarlı, Nihad Sami. *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1998.
- Bursalı Mehmed Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. haz. M. A. Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Emin Hilmi. *Pâresiz Kasidesi Şerhi*. nşr. İlyas Sami. İstanbul: Uhuvvet Matbaası, 1325.
- Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Türk Şairleri*. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2023.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. 4 Cilt. İstanbul: Dergâh Yayınları, 3. Basım, 1988.
- Karlı, İlyas. "Osman Âgâh Paşanın 'Pâresiz' Redifli Kasidesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 5/22 (2012), 85-109.
- Mehmed Tefrik. *Kâfile-i Şu'arâ*. haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Sicill-i Osmanî zeyli: Son Devir Osmanlı Meşhurları Ansiklopedisi*. haz. Şakir Batmaz. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.
- Uzun, Sedanur. *Trabzonlu Hazînedar-zâde Âgâh Osman Paşa Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi / Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020.
- Yılmaz, Gökçehan Aysel. "Klasik Türk Edebiyatı Şairlerinin Görev Yaptığı Şehirlere Dair Şikayetleri". *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi* 6/4 (2022), 1953-1971.
- Yüksel, Murat. *Geçmişten Günümüze Trabzon Şairleri*. 3 Cilt. Trabzon: Yunus Dergisi Yayınları, 1993.
- Yüksel, Murat. *Trabzon'da Türk-İslam Eserleri ve Kitabeler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1991.

³² Âgâh Osman Paşa, *Dîvân 06 Mil Yz A 7556*, 120b-121a.